

SGRAFITO ZANIKLÉ LUNETOVÉ ŘÍMSY ZÁMKU ORLICE

ELIŠKA RACKOVÁ – ZUZANA
VAŘEKOVÁ

V roce 2009 byly zahájeny přípravné práce před náročnou celkovou obnovou dlouhodobě devastovaného zámku Orlice ve stejnojmenné obci, dnešní místní části Letohradu (okr. Ústí nad Orlicí). V objektu a navazujících částech areálu proběhl archeologický výzkum,¹⁾ během obnovy bylo postupně dokumentováno množství nálezů, vážících se ke stavebnímu vývoji zámku, jeho vybavení a výzdobě.²⁾ O vysoké úrovni renesanční stavby, zastřené pozdější ztrátou významu, stavebními úpravami a chátáním, svědčí mimo jiné i unikátní cyklus figurálních nástěnných maleb s moralistním námětem v okenních nikách světnice.³⁾ Mezi nejzajímavější nálezy patří fragment lunetové římsy a s ním spojené prvky pozoruhodné sgrafitové výzdoby z posledního desetiletí 16. století. Autenticky dochované části výzdoby ukazují, jak široká může být škála výrazových prostředků, pojících se ke zdánlivě lapidární sgrafitové bosáži.

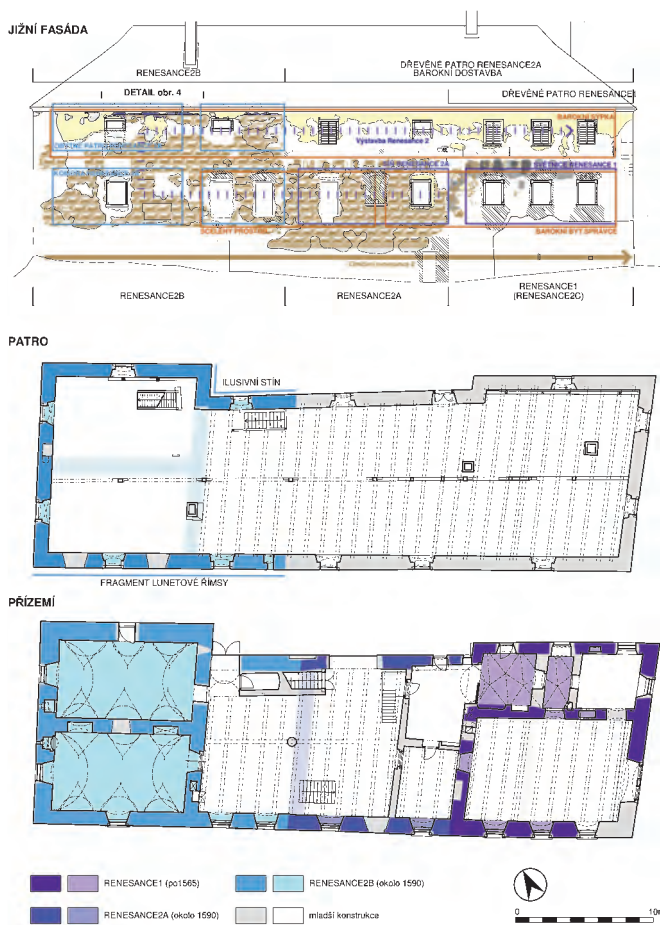
HISTORICKÉ SOUVISLOSTI

Zámek Orlice stojí na jihovýchodním konci obce, na nevýrazné ostrožně nad údolím Tiché Orlice. Dnešní, v zásadě renesanční budova vznikla v místě staršího opevněného sídla s počátky spadajícími do konce 13. století,⁴⁾ poprvé písemně připomínaného v roce 1366 jako majetek Ivana z Orlice, který byl zároveň patronem blízkého kostela.⁵⁾ Stavba zámku dispozičně na téměř úplně zaniklé středověké objekty přímo nenavazuje, využita zůstala část středověkých sklepů, renesanční zdivo především v západní části objektu obsahuje druhotně použité středověké kamenické články. Není známo, jakým způsobem se tvrz někdy v 15. století dostala do vlastnictví Strachotů z Kralovic. Burjan Strachota z Kralovic „zámek Vorlič“ v roce 1565 prodal císařskému radovi Sudovi z Řeneč, snad svému švagrovi.⁶⁾ Po několika letech Suda Orlici prodal svému synovi Petru Sudovi z Řeneč, který zboží držel do své smrti v roce 1592. Vdova Dorota z Lipan statek spravovala pro nezletilé sirotky ještě v roce 1615, poté jej převzal její syn Jětrich Suda Řenečský z Řeneč. Jetřichova dcera Anna se roku 1643 provdala za Adama Mikuláše Vitanovského z Vlčkovic, od roku 1646 hejtmana hradeckého kraje. V roce 1650 manželé společně koupili panství Kyšperk, kam se odstěhovali a zámek ztratil svou rezidenční funkci. Budova nadále sloužila jako byt správce a pivovar, po roce 1690 byla přestavěna.⁷⁾ Při přestavbě zanikla část dispozice přízemí. V patře vznikl prostor sýpky – vnitřní členění renesančního patra bylo zrušeno a v místě dřevěné nástavby budova nadezděna. Před rokem 1840 byl areál dvora rozšířen a přestavěn, vznikla úprava fasád, dochovaná až do poslední obnovy. Dvůr byl

Obr. 1: Orlice (okres Ústí nad Orlicí), zámek – pohled od SZ. Stav objektu před devastujícími stavebními úpravami a celkovým zchátráním fasády (foto Tuháček, 1967; fotoarchív NPÚ ÚOP v Pardubicích, č. negativu n13561).

od roku 1841 pronajímán. Většina areálu zanikla, když byly budovy po pozemkové reformě v roce 1922 odprodány stavebnímu družstvu k rozebrání na stavební materiál.⁸⁾ Po celou druhou polovinu 20. století zámek chátral a pod zanikající empírovou fasádou byly postupně odhalovány pozůstatky barokních omítek, renesančních sgrafitových

Obr. 2: Orlice, zámek – stavební vývoj, dispoziční vývoj a vývoj fasády. Jižní fasáda: dochovaný stav renesančních omítek (2011) světle/tmavě šedě podkreslený, ostatní kresebná rekonstrukce dle fotodokumentace NPÚ a Jiřího Slavíka (kresba E. Racková, 2015).

Obr. 3: Orlice, zámek – jižní fasáda, Sebevražda Lukrécie, po 1565. Na fotografii je zachyceno sgrafito REN1 před sejmutím a deponováním. Figura je anatomicky mírně deformovaná, ale řemeslná úroveň provedení je velmi vysoká. V plochách pod příložkami dřevěného patra REN1 zachováno sgrafito REN2c. Rytmus příložek dřevěného patra REN2 byl jiný, sgrafito REN2c původně výjev částečně překrývalo (foto J. Slavík, 1991).

fasád a struktury zdiva (obr. 1, 2). Teze o stavebním vývoji, jak je v roce 1991 publikoval Jiří Slavík,⁹⁾ zůstávají ve vysoké míře aktuální a operativní dokumentací v průběhu komplexní obnovy tvrze v letech 2010–2012 byly pouze zpřesňovány a dále doplňovány.¹⁰⁾

VÝVOJ OBJEKTU A JEHO FASÁDY VE DRUHÉ POLOVINĚ 16. STOLETÍ

Renesanční objekt vznikl ve dvou jasně odlišených fázích (obr. 2). V rámci první byl postaven nejvýchodnější díl (fáze označena jako REN1), který byl samostatně opatřen sgrafitem s černě probarveným intonacem coloratem, nahazovaným na poměrně silné omítkové jádro. Tomu odpovídá jemné rytí figur a loveckých výjevů, patrné na fotodokumentaci a sejmutých fragmentech, deponovaných v historické expozici tvrze (obr. 3). Budova sestávala ze sklepení a přízemí, patro bylo hrázděné nebo bedněné, na fasádě se projevující rytmem otisků příložek mezi výjevy horního pásu polofigur. Figury jsou sice proporčně mírně deformované, řemeslná úroveň sgrafita je však velmi vysoká. Vznik za upadajících Strachotů z Kralovic se je-

ví jako nepravděpodobný a jako potenciálního stavebníka lze označit spíše až Sudu z Řeneč, který měl dostatek prostředků i rozhledu, aby pro stavbu mohl zajistit dostatečně kvalitní řemeslníky. Poněkud zarážející je v tomto kontextu kombinace s dřevěným patrem, která však byla zopakována ještě i v následující stavební fázi.

Druhá fáze (REN2) se rozpadá do série několika dílčích etap – v první etapě byla k existující dvoutraktové stavbě připojena velká síň (etapa REN2a, nejdříve provedena jen v hrubé stavbě bez omítek) a v dalším kroku západní komorový díl (etapa REN2b), tentokrát již se zděným patrem. Hrubá stavba druhé etapy (REN2b) je přibližně dendrochronologicky datována dubovým prahem záchodu ze stromu smýceného v zimě 1589/90.¹¹⁾ Tento západní díl byl bez delšího časového odstupu sgrafitován, technika i kompozice psaníčkové fasády je v rámci celé druhé renesanční fáze REN2 nejvyspělejší. Dřevěné patro staršího východního dílu bylo strženo a obě přízemní části stavby v celém rozsahu navýšeny novým dřevěným patrem. Teprve poté byl sgrafitován střední díl (REN2a).¹²⁾ Sgrafita obou etap (REN2a a REN2b) jsou v plochách psaníčkové bosáže téměř totožná, jednovrstvá, s přirozeně okrovým intonacem coloratem. Nejzásadněji se liší v řešení detailů, před odkrytím horních částí fasády však nebyly téměř žádné detaily druhé etapy (REN2b) kvůli zchátralosti a rozsáhlým úpravám otvorů známy. Viditelný byl pouze rozdíl v řešení ornamentálního pásu oddělujícího sokl – na první etapě REN2a je použita běžná „vlna“ nebo spíše „šnekovec“, na části REN2b „šnekovec“ se snítkou.¹³⁾ S dalším mírným časovým odstupem byla figurální sgrafitová výzdoba starší fáze REN1 překryta vrstvou nepravidelných rustikálních psaníček (REN2c) bez doprovodných dekorativních prvků, provedených zcela bez šablony nebo rozměření.

LUNETOVÁ ŘÍMSA A PODŘÍMSÍ

Před zahájením obnovy byl známý jen velmi malý úsek řešení římsy ukončující fasádu, který se jevil jako běžný motiv provazce, členění odpovídalo i výšce dochované stavby. Po sejmutí barokního podbití a posledních zbytků klasicistních omítek na jižní fasádě se však objevil cca 15 cm vysoký fragment náběhu nepravidelně ubourané lunetové římsy včetně patrného rozvržení lunet

Obr. 4: Orlice, zámek – jižní fasáda, fragment lunetové římsy a nadokenních říms fáze REN2b. Zvýrazněny plochy s barevnými úpravami (fotoplán E. Racková, 2011).

Obr. 5: Orlice, zámek – jižní fasáda, fragment lunetové římsy, detail. Vlevo náběh klenby římsy s hranou lemovanou zjednodušeným vejčovcem, upravo tmavší plocha lunety. Dole okraj nadokenní římsy, barevná úprava málo patrná (foto E. Racková, 2011).

Obr. 6: Orlice, zámek – jižní fasáda, fragment lunetové římsy a nadokenní římsy. Na nadokenní římsě vlevo zbytky barevné úpravy ve světlejším tónu, tmavší linie naznačující profilaci. Výše vlevo fragment lunety, uprostřed náběh fabionu, upravo patka sloupu (foto E. Racková, 2011).

a části sgrafitové výzdoby tvořené rytím a modrou malbou na intonaco bianco (obr. 4). Rytí i malba jsou provedeny dosti zběžně, bílé části jsou plasticky šrafované. Z fragmentů lunet je zřejmé, že byly zdobeny vázami s poněkud zjednodušenými rostlinnými rozvilinami, výzdoba všech částečně dochovaných úseku mezi lunetami zahrnovala patku sloupu. Výše lunet lemovaly „šnekovce“ a stylizované vejčovce. Modrá malba lunet je velmi tmavá, jejich lemy a náběhy fabionů jsou světlejší (obr. 5). Použití modré barvy ve zvýraznění členění fasády nebylo omezeno pouze na lunetovou římsu. V analogii k výzdobě první etapy dostavby (REN2a) byla očekávána dekorace parapetů s motivem vlny, nad nejméně poškozeným zazděným oknem patra však byl odkryt obrys sgrafita, naznačující profilovanou nadokenní římsu. Na ploše vymezené rytím sgrafita se dochovaly stopy plošné modravé barevnosti, odpovídající světlejšímu tónu úseků fabionu mezi lunetami, s fragmentem tmavší linie, naznačující plasticitu profilace (obr. 6).

Na budově se projevilo nepravidelné sedání podloží, jihovýchodní roh musel být v 19. století přezděn a znatelně poklesla celá jižní zeď stavby. Po ubourání římsy při barokní přestavbě na konci 17. století tedy sice na jihu náběhy lunetové římsy zůstaly, na severní straně se však žádný její zbytek nedochoval. Po sejmutí omítek ve vnitř-

ním nároží na severní straně byla odkryta jiná nepravidelnost – zatímco celá fasáda druhé renesanční fáze je proveden v intonacu coloratu přírodní okrové barvy, v tomto úseku má jeden a půl horní řady psaníček tmavší, šedavě probarvené intonaco colorato (obr. 7). Podrobná prohlídka vyloučila jak variantu, že změna barevnosti je způsobena vyšisováním části fasády nezakryté římsou (oba materiály jsou výrazně barevně odlišeny v plné hmotě), tak variantu, že se jedná o dvě různé vrstvy vývoje fasády nebo dodatečnou opravu. Je jasně prokazatelné, že obě plochy jsou výsledkem jedné práce – omítka byla v pásích postupně nahazována shora dolů, bianco jednotlivých řad psaníček však již bylo ryto kontinuálně. To nejnázorněji dokládá situace na krátkém úseku fasády obráceném k východu. V tomto místě v průběhu prací nastala příliš dlouhá časová prodleva mezi omítnutím tmavého pruhu a dokončením práce, která se projevila na trasologii rytí. První řada psaníček pod římsou (pouze tmavý podklad) je ryta standardně do čerstvé omítky, okraje vrypů mají charakteristické otřepy. Ve druhé, dělené řadě psaníček před doomítnutím světlé omítky stačil povrch tmavé omítky silně zavadnout a rytí horní části psaníček na tmavém podkladu je zcela jiné, mělké a spíše protlačené do tuhého povrchu. Světlá omítka ve spodní části psaníčka byla při rytí ještě náležitě čerstvá. Situace, kdy hranice

Obr. 7: Orlice, zámek – severní fasáda, západní část segmentu mezi rizality. Iluzivní stín lunetové římsy (fotoplán E. Racková, 2012).

Obr. 8: Orlice, zámek – severní fasáda, západní část segmentu mezi rizality, druhá etapa druhé renesanční fáze (REN2b). První řada psaníček pod římsou se zbytkem překryvu psaníčky poslední etapy (REN2c), na plnohodnotnou sgrafitovou omítku navazuje žlutavé intonaco bianco převrstvující zbytek fasády. Ve spáře mezi omítkami na hranici šedé a okrové zbytky neodrytého intonaca naneseného v prvním kroku na tmavě šedou omítku.

mezi pracovními záběry probíhá středem řady psaníček a ne neutrální stezkou jako obvykle, byla evidentně pro zhotovitele problematická, což se jiným způsobem projevuje i na úseku fasády obráceném k severu. Šedá a okrová omítky byla v oddělených krocích nejen nahazována, ale i opatřována nátěrem intonaco bianca. Vápenný nátěr, první provedení na tmavou omítku, se přitom někdy dostal i do nerovností a spáry mezi oběma omítkami, kde i po odrytí plochy zůstal a vytvořil nechtěnou bílou čáru na rozhraní omítek (obr. 8). Tak nezvykle, jak toto řešení působí dnes, patrně působilo na méně sofistikovaného diváka i na konci 16. století. Při provádění závěrečné etapy psaníčkového sgrafita, kdy byla závěrečnou vrstvou velmi nepravidelné sgrafitové bosáže (REN2c) překryta figurální sgrafita první renesanční fáze REN1, byl těmito rustikálními psaníčky překryt i tmavý pás (obr. 8). Tato část fasády byla velmi dobře přístupná – mezi rizality byla pavlač, projevující se rytmem přílozek na fasádě. Komplettní vrstvou sgrafita byla zakryta jen první řada psaníček. V návaznosti na její intonaco bianco bylo provedeno dobře odlišitelné žlutavé zbarvené intonaco bianco na celém úseku fasády, zbývající nevelké tmavě šedé plochy byly retušovány tenkou vrstvou okrové malty. Toto druhotné intonaco bianco bylo provedeno pouze na severní fasádě, na hůře přístupné jižní fasádě nebyly stopy následných zásahů zjištěny.

Tmavý pás evidentně souvisí s lunetovou římsou – je jejím iluzivním stínem. Existují dvě vysvětlení, proč se na severní fasádě objevil: kvůli složitému půdorysu nebyla lunetová římsa na severní fasádě vůbec realizována a byla provedena pouze iluzivně ve sgrafitu a důsledně doplněna i iluzivním vrženým stínem; nebo zde římsa byla, ale na severní neosvětlené straně zámku nikdy žádný stín vrhat nemohla. Vržený stín mohl stavitel považovat za natolik

podstatnou součást vizuálního působení lunetové římsy, že její i pod skutečnou římsu doplnil.

KONTEXT NÁLEZŮ

V českých zemích lunetová římsa na konci 16. století patřila mezi rozšířené stavební konstrukce a její realizace nepředstavovala vážnější problém. Ve stísněných prostorových podmínkách mohla být její část nahrazena například pásem dekoru shodného charakteru, pokus o iluzi však většinou dál nezačal. Jiná situace byla pravděpodobně ve Slezsku a v Polsku, kde byla lunetová římsa na konci 16. století evidentně také známá, ale i v podmínkách příhodných pro realizaci se objevuje v redukované podobě dekorativního pásu s naznačenými obrysy lunet.¹⁴⁾ Na nádvoří zámku Krasiczyn. Dle publikované fotografie před obnovou plocha

„fabionů“ nad lunetami mírně vystupovala z plochy zdíva, její intonaco colorato se svým tónováním zřetelně odlišovalo od plochy lunet a její vizuální efekt byl výraznější.¹⁵⁾ K polským památkám mají silné vztahy sgrafitované atikové nadstavby slovenské Spiše a Šariše,¹⁶⁾ kde je plasticita slepé arkády atiky kaštielu Fričovce podobně zvýrazněna použitím okrového a tmavě probarveného intonaco colorata. Na italských sgrafitových fasádách, pojímaných jako imitace kamenného obkladu, může být místy odlišně probarvené intonaco colorato užíváno spíše k vyjádření kombinace různých materiálů.

Shodou okolností je zmiňovaný polský Krasiczyn podstatný ještě co do motivu výzdoby. Úseky římsy mezi lunetami jsou členěny obrazy kandelábrových pílírků, což odpovídá patkám sloupů na orlických fragmentech. V Čechách se takto řešená výzdoba jinde nedochovala, což však můžeme přičítat spíše nízkému počtu dochovaných sgrafitovaných říms a především jejich fabionů. Výzdoba čel lunet se v ploše zdi zachovala častěji a na některých objektech je i analyticky prezentována – motiv vázy a do plochy rozvinutý florální dekor je jedním z nejčastějších řešení výzdoby. V regionu, odkud za Alpy přicházeli *artisti dei laghi*,¹⁷⁾ se stejný motiv vyskytuje na jedině známé neúplně dochované sgrafitované římsě.¹⁸⁾

Ač neznámý stavitel zámku Orlice pravděpodobně pocházel z Itálie, výzdoba fasády zámku – stejně jako u většiny soudobých staveb východních Čech vychází – převážně z konstituované tradice české renesance. Prostředí severní Itálie se mnohem bezprostředněji odráží ve stavbách, paralelně vznikajících v jižních Čechách. V této souvislosti se nabízí srovnání se zámek v Čížové u Písku, kde postupně chátrající fasáda odhaluje jiný fragment lunetové římsy s malovaným modrým dekorem.¹⁹⁾ Fabion lunetové římsy by shora i zespodu měly doprovázet další

částmi profilace římsy. Tato skladba je na Orlici zcela pomínuta, zatímco v Čížové je lunetová římsa zespodu alespoň lemována vejcovcem. Orlická římsa má také typické konstrukční uspořádání, kdy lunety nasedají těsně nad okna nízkého horního podlaží a jejich rozložení má nutně stejný, tedy často nepravidelný rytmus. Takové uspořádání vychází ze střetu mezi italskou formou a českou konstrukcí stropu a krovu, podobně jako u některých raně barokních staveb se zpřetrhaným kladím.²⁰⁾ U mnoha jihočeských staveb, včetně Čížové, je problém kompenzován vyšší výškou horního podlaží a rozvrh lunet získává rychlý pravidelný rytmus.

V jiných rysech se naopak zámek Orlice blíží severoitalskému prostředí více, než se na první pohled zdá. Kromě výzdoby kombinací techniky sgrafita a malby je to především rafinované úsilí o prostorovou iluzi, s jakým se jinak mimo některé prvky staveb Baldassara Maggiho v Čechách setkáváme jen výjimečně. Použití více různě probarvených omítek jako prostředku k posílení vnímání plasticity fasády je méně častým jevem a jinde se omezuje na barevné odlišení jednotlivých ohraničených ploch. Oproti iluzi, dosažené kresbou a šrafováním intonaca bianca, je tónování intonaca colorata technicky komplikovanější a vypovídá nejen o vysoké úrovni pochození a zvládnutí sgrafitové techniky, ale i představitosti a hloubce uvažování o působení architektury, kterého byl tvůrce úpravy schopen. Příznačná pro další osud podobných prvků je i poslední renesanční úprava fasády zámku Orlice – nezvykle rafinované řešení nebylo v místních podmínkách pochopeno ani přijato a záhy po svém vzniku bylo jako „kaz“ fasády zakryto sgrafitem nevalné řemeslné úrovně z místní produkce. Lze se jen domnívat, kolik podobně subtilních řešení mohlo zaniknout při schematických památkových obnovách sgrafitových fasád v 19. a 20. století.

Tato práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: Výzkum nemovitých památek v ČR. Aplikace nových metodik průzkumu a dokumentace – ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

- 1) Východočeské muzeum v Pardubicích (vedoucí výzkumu Miroslava Cejpová), Labrys, o. p. s. (vedoucí výzkumu Jan Košťál).
- 2) J. Svobodová – Z. Vařeková – M. Křištof, Nálezy v průběhu bouracích prací v 1. fázi opravy objektu. Nálezová zpráva operativního průzkumu a dokumentace (dále jen NZ OPD), Pardubice 2009; E. Racková, Krov a dřevěné konstrukce patra tvrže Orlice. J. Svobodová – Z. Vařeková – M. Křištof, Nálezy v průběhu bouracích prací v 1. fázi opravy objektu. Nálezová zpráva operativního průzkumu a dokumentace (dále jen NZ OPD), Pardubice 2009; E. Racková, Krov a dřevěné konstrukce patra tvrže Orlice.
- 3) Odkrývání a restaurování Šárka a Petr Bergerovi; průzkum výmalby, analýza nápisů a graffiti Vladislava Říhová.
- 4) J. Cejpová, Záchraný archeologický výzkum v interiéru tvrže v Letohradě-Orlici, in: Archeologické výzkumy v Čechách v roce 2009, Praha 2009, s. 61–62.
- 5) A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrže Království českého II. Praha 2000, s. 270.
- 6) S. Adamec – V. Moravec, Historie statku orlického a vsí Orlice a Kunčice: uspořádány soubor badatelských a kronikářských informací o minulosti obou obcí. Letohrad 1996, s. 55, 118–119, strojepis (uloženo v archivu S. Adamce).
- 7) Dendrochronologická datace dřevěných konstrukcí patra Tomáš

- Kyncl, viz E. Racková, Krov, o. c. v pozn. 2.
- S. Adamec – V. Moravec, o. c. v pozn. 6.
- J. Slavík, Stavebně historický průzkum zámku Orlice, in: Castello-logia Bohemica 2, Praha 1991, s. 235–246.
- E. Racková, Celková obnova, o. c. v pozn. 2.
- Ing. Tomáš Kyncl, zveřejněno v databázi <http://www.dendrochronologie.cz/>. E. Racková, Celková obnova, o. c. v pozn. 2.
- Tento postup výstavby dokládá provedení spáry na severní straně objektu (obr. 8) – omítka REN2a kontinuálně zabíhá přes roh zdi do prostoru budoucí dřevěné nástavby. Omítky REN2b a REN2c byly nahazovány k již existujícím příločkám dřevěné konstrukce.
- Serlio popisuje varianty ornamentu jako *chiocciolle di piu maniere*. S. Serlio, Tutte l'Opere d'Architettura di Sebastiano Serlio Bolognese. Libro quarto Regole generali di architettura. Venice 1537, s. 192 až 197.
- M. Lagiello-Kolaczky: Zámek v Łące Prudnickiej – 1593, in: M. Lagiello-Kolaczky, Sgraffita na Śląsku 1540–1650. Wrocław 2003, s. 171 až 172.
- T. Rudkowski, Polskie sgraffita renesansowe. Warszawa 2005, s. 115 až 125.
- M. Smoláková, Sgraffito, in: I. Rusina et al., Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Bratislava 2009, s. 296.
- P. Preiss, Italští umělci v Praze. Praha 1986, s. 8. Mimo oblasti jezera Como a Lugano se regionální architektonické prvky reflektované v českém prostředí vyskytují i v širší oblasti přilehlých částí Lombardie, Piemontu, Tretina a švýcarských kantonů Tessin a Graubünden.
- V literatuře uváděná lunetová římsa Ospedale Spagnolo v areálu Castello Sforzesco v Miláně pochází až z radikální rekonstrukce objektu na konci 19. století (M. Mascione Castello Sforzesco – complesso. Milano 1999, karta SIRBeC); neúplná, zřejmě na základě nálezů provedená sgrafitová výzdoba římsy Casa Cucú v Tegliu vznikla na počátku 30. let 20. století (M. E. Tonali – C. Vergani, Casa Cucú. Teglio 2001–2006, karta SIRBeC). Více E. Racková – J. Slavík, příspěvek ke konferenci Dějiny staveb konané 20.–22. března 2015 v Nečtinách.
- Za upozornění děkuji Danielu Šnejdovi.
- Vazný trám krovu tvoří současně strop horního obytného podlaží. M. Rykl, Když se kladí nevejde, aneb o konstrukci a řádové architektuře na průčelí v (17), 18. a 19. stol. Příspěvek na konferenci Dějiny staveb konané 22.–24. 3. 2013 v Nečtinách.

DIE SGRAFFITI DES VERSCHWUNDENEN LUNETTENGESIMSES VOM SCHLOSS ORLICE

Zum interessantesten, während der anspruchsvollen Renovierung des seit langem devastierten Renaissanceschlösschens Orlice (Erlitz, Gem. Letohrad [Geiersberg], Bez. Ústí nad Orlicí [Wilendtschweer]) dokumentierten Befund zählen die Elemente der bemerkenswerten Sgraffitoausschmückung der Fassaden aus dem letzten Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts. Die erhaltenen Fragmente der Ausschmückung zeigen, wie breite Skala von Ausdrucksmitteln eine scheinbar lapidare Sgraffitoquaderung begleiten kann.

Das Lünettengesims entstand in zwei klar abgegrenzten Phasen. Die erste Phase (REN 1), den östlichen Teil des Baues umfassend, entstand wohl nach 1565; sie war mit dem qualitativ vollen figürlichen Sgraffito über dem dunkelfarbigem intonaco colorato dekoriert. Die zweite Phase (REN 2), nach 1590 ausgeführt, zerfällt in drei Teiletappen. Die vollendeten Teile des Ansitzes wurden schrittweise mit dem Briefumschlag-Sgraffito unterschiedlicher Qualität überdeckt. Mit der höchsten Qualität zeichnet sich die zweite Etappe (REN2b) aus, nach 1590; hingegen die Schlussetappe der Sgraffitoausschmückung (REN2c), die die figürliche Sgraffiti am älteren östlichen Teil des Gebäudes überdeckt hat, ist die Primitivste.

Das Lünettengesims aus der zweiten Etappe (REN2b) war mit dem Sgraffito dekoriert, überwiegend mit Linearritzen und Schraffur, mit dunklen Flächen in zwei Tönen von Blau. Blaue Bemalung zum Ergänzenden der Sgraffitogliederung wurde an Fenstersturzgesimsresten im Obergeschoss festgestellt. An der Nordseite des Gebäudes wurde das Lünettengesims beim Barockumbau ganz abgebaut, im Dachraum ist ein als illusionistischer Gesimsschatten gedeutetes Glied erhalten geblieben. Die oberen eineinhalb Scharen der Briefumschläge sind über dem grau gefärbten intonaco colorato ausgeführt, Rest der Fas-

sade hat die natürliche Ockerfarbe. Man findet Spuren, die zu Problemen zeigen, mit denen sich der Ausführende des ungewöhnlichen Architekturgliedes bei der Ausführung auseinandersetzen musste. Das Konzept des illusionistischen Schattens war in lokalen Bedingungen weder begriffen noch angenommen worden und schon bei der Ausführung der Schlussetappe der Dekorierung REN2c wurde das dunkelgraue Band überdeckt.

Die Motive der Ausschmückung des Lünettengesimses gehörten wohl zu den Gewöhnlichen, authentische Spuren nach der Kombination der von Sgraffito- und Malereitechniken sind nur selten erhalten. Bekannt sind Belege der Betonung der Fassadenplastizität durch Verputz mit unterschiedlich getöntem *intonaco colorato*, nie aber auf eine so raffinierte Weise. Im Gegensatz zu der durch Zeichnung und Schraffur des *intonaco colorato* erreichten Illusion ist seine Tönung technisch komplizierter und sagt nicht nur vom hohen Standard des Begreifens und Beherrschens der Sgraffitotechnik aus, sondern auch von der Imagination und Tiefe des Überlegens über die Wirkung der Architektur, deren der Urheber der Gestaltung im Stande war.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Orlice (Erlitz, Gem. Letohrad [Geiersberg], Bez. Ústí nad Orlicí [Wildenschwert]), Schloss – Nordwestansicht. Zustand vor den devastierenden baulichen Eingriffen und dem gesamten Verfall der Fassade (Foto Tuháček, 1967 Fotoarchiv NPÚ ÚOP in Pardubice [Nationalinstitut für Denkmalpflege, Regionale Facharbeitsstätte Pardubitz], Neg.-Nr. n13561).

Abb. 2: Orlice, Schloss – Baualtersplan, Entwicklung der Anordnung und der Fassade. Südfassade: erhaltener Zustand der renaissancezeitigen Putzflächen (2011) hell/dunkelgrau unterzeichnet, sonst zeichnerische Rekonstruktion laut Fotodokumentierung vom Nationalinstitut für Denkmalpflege und Jiří Slavík (Zeichnung E. Racková, 2015).

Abb. 3: Orlice, Schloss – Südfassade, Lucretias Selbstmord, nach 1565. Die Aufnahme zeigt das Sgraffito (REN1) vor Herunternehmen und Deponieren. Die Figur ist mäßig anatomisch deformiert, aber die handwerkliche Qualität ist sehr hoch. An Flächen unter den Beihölzern des hölzernen Obergeschosses (REN1) erhaltenes Sgraffito (REN2c). Der Rhythmus der Beihölzer des hölzernen Obergeschosses REN2 war unterschiedlich, Sgraffito (REN2c) überdeckte teilweise die dargestellte Szene (Foto J. Slavík, 1991).

Abb. 4: Orlice, Schloss – Südfassade, Fragment vom Lünettengesims und den Fenstersturzesimsen der Phase REN2b. Ersichtlich gemachte Flächen mit Farbbehandlung (Fotoplan E. Racková, 2011).

Abb. 5: Orlice, Schloss – Südfassade, Lünettengesimsfragment, Detail. Links Ansatz der Gesimswölbung mit der vereinfachten Eierstabbordüre, rechts die dunklere Fläche der Lünette. Unten Fenstersturzesimsrand deutlich, die Farbenbehandlung wenig lesbar (Foto E. Racková, 2011).

Abb. 6: Orlice, Schloss – Südfassade, Fragment vom Lünetten- und Fenstersturzesims. Am Fenstersturzesims links Farbbehandlungsreste im helleren Ton, dunklere Linien deuten die Profilierung an. Höher am links Lünettenfragment, rechts Gesimskehle mit ein Säulenfuß Abbildung (Foto E. Racková, 2011).

Abb. 7: Orlice, Schloss – Nordfassade, westlicher Teil vom Segment zwischen den Risaliten. Illusionistischer Lünettengesimsschatten (Fotoplan E. Racková, 2012).

Abb. 8: Orlice, Schloss – Nordfassade, westlicher Teil vom Segment zwischen den Risaliten, zweite Etappe der zweiten Renaissancephase (REN2b). Die erste Reihe der Briefumschläge unter dem Gesims mit Resten der Überdeckung mit Briefumschlägen der letzten Etappe (REN2c), an den vollwertigen Sgraffitoverputz schließt das gelbliche, den Rest der Fassadenfläche überdeckende *intonaco bianco*. In der Fuge zwischen den Putzflächen an der Grenze der grauen und ockerfarbigen Fläche Reste vom nicht abgekratzten *intonaco*, das im ersten Schritt an den dunkelgrauen Verputz aufgetragen wurde.

(Übersetzung J. Noll)

ALABASTROVÁ ŘEZBA SV. JANA NEPOMUCKÉHO ZE SOUKROMÉ SBÍRKY V ČECHÁCH – NOVĚ OBJEVENÉ DÍLO SOCHAŘE LAZARA WIDEMANNA (WIDMANNA)

VIKTOR KOVAŘÍK

Čas od času se historiku umění splní sen, resp. stane se malý zázrak: objeví se doposud neznámé výtvarné dílo, které má jasnou souvislost s umělcem, jehož tvorbě se dotýčný delší dobu věnuje. Taková radostná událost se před časem autoru této stati stala, když jej oslovil renomovaný český sběratel, který z pochopitelných důvodů kvůli různým nástrahám současného světa chce zůstat raději v bezpečí anonymity s tím, že se mu do jeho sbírek podařilo získat rozměrem ne sice veliké, avšak kvalitou výrazné dílo sochaře Lazara Widemanna (Widman-

Obr. 1: Lazar Widemann, Sv. Jan Nepomucký – celkový pohled, 40. léta 18. století, alabastr, celková výška 56,5 cm; soukromá sbírka (všechny snímky autor, 2013, není-li uvedeno jinak).